Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı

Ziya Nur Aksun

Yayıma Hazırlayan
Erol Kılınç

ÖTÜKEN

ZİYA NUR AKSUN; 29 Mayıs 1930'da Konya'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimi Konya'da yaptıktan sonra Ankara'ya giderek 1955 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. İlerleyen yıllarda İstanbul'a yerleşen Z. N. Aksun, dönemin önde gelen aydınlarıyla ortak bir muhit teşkil etmiştir. Eserlerinden daha çok sohbetleriyle tanınmıştır. Osmanlı ve İslam tarihi hakkında geniş bilgisiyle, günlük siyasetimizin muhtelif gelişmelerini sağlam bir tarih muhakemesiyle değerlendirmesiyle, Osmanlı-Türk devlet telakkisi hakkındaki efsunkâr tespitleriyle, çevresinde toplanan her zümreden münevverleri ve gençleri etkilemiştir. Dündar Taşer ve Erol Güngör ile memleket meseleleri ve millî düşünce etrafında yaptığı sohbetleri, Dündar Taşer'in vefatını müteakip derlemiş ve 1974 yılında Z. N. rumuzu ile fikir hayatımıza kazandırmıştır. "Dündar Taşer'in Büyük Türkiyesi" adıyla yayınlanan bu eser Türk okuyucusunun büyük alakasını celp etmiş ve kısa zamanda altı baskısı yapılmıştır (12. Baskı, Mart 2015). İslam Tarihi hakkında Filibeli Ahmet Hilmi'nin eserini ele alarak ve genişleterek yazdığı eser (3 cilt, 5. Baskı, Aralık 2014) bugün halen aşılamamıştır. *Diriliş* dergisinde Z. N. rumuzuyla yazılmış makaleler neşreder. 1965'ten 1976 yılına kadar 7000 cilde yakın Osmanlı tarihi kaynaklarını tetkik eden Ziya Nur büyük bir *Osmanlı Tarihi* yazmak istemiş, fakat talih müsaade etmemiştir. 1976 yılında geçirdiği felç neticesinde konuşma ve yazma melekelerini kaybetmiştir. Sözü geçen *Osmanlı Tarihi* (6 cilt, 2. Baskı, Ocak 2010) yayınevimiz tarafından son haliyle neşredilmiştir. Ziya Nur Bey, tarihçiliğinin yanı sıra çağdaş Avrupa düşünce ve siyasetini yakından takip eden, güzel sanatlarda, bilhassa ressamlıkta kabiliyetli, şiir ve musikimize hayran bir mütefekkirdir. Evinde muhafaza ettiği yağlıboya tabloları bir sergi açacak evsafta ve çokluktadır. Ziya Nur Aksun 6 Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısının önemli âlim ve aydınlarından olan Z. N. Aksun, Osmanlı ve İslam Tarihi sahalarında çalışmış, bir kısmını tamamlayamadığı eserleriyle birlikte, ele aldığı dönemi okuyucuya bütün teferruatıyla yaşatmıştır.

İÇİNDEKİLER

Dördüncü Basım İçin Önsöz 9
Önsöz 11

I

Enver Paşa

Nevzat Kösoğlu'nun Yazısı 15

II

Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı ve Şahsiyeti

Enver Kimdir? 31
Almanlar'ın Enver Hakkındaki Değerlendirmeleri 33
Kim Kimi Kullandı? 39
İsmet Paşa Ne Diyor? 40
Harbiye Nâzırı Olarak Enver Paşa 42
Enver Paşa Peygamberimizin Huzurunda 44
Enver'in Hakîkî Büyüklüğü 45
Hitler Ondan Etkilendi mi? 49
Netice 50

III

Alman Askerî Hey'eti

Gelişi, Siyâsî ve Askerî Faaliyetleri 60
Hey'etin Gelişinin Akisleri 65
Askerî Islah Hey'etinin Başarıları 69
Alman Islah Hey'eti ile Enver Arasındaki İhtilâflar 72

IV

I. Dünya Harbi'nden Önceki Avrupa

Avrupa'nın Umûmî Vaziyeti 73
İngiltere 75
Fransa 77
Rusya 78
Almanya 80
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 84
İtalya 85
Bloklar Arası Kuvvet Dengesi Hakkında 86

V
İttifaka ve I. Dünya Harbi'ne Girişimiz

Harbden Önceki Çabalarımız 90
Cemal Paşa'nın Fransa ile Teması 94
İngilizler, Satın Aldığımız Gemilere El Koyuyor! 96
Diğer Anlaşma Teşebbüsleri 97
Nihayet Almanya ile İttifak Yapılıyor 98
Gizli İttifak Antlaşması ve Değerlendirmeler 103
"İttifak Etmek Başka, Onu Güzel Kullanmak Başkadır.' 111
Enver Paşa Ne Düşünüyor? 114
Türkiye Çıkmazda... 120
Netice 122
"Goeben'' ve "Breslau" Meselesi 123
"Goeben'' ve "Breslau'ın Boğazlar'dan Geçişi ve Doğurduğu Neticeler 123
Gemilerin Gelişinden Sonraki Siyâsî Gelişmeler 133
Türkiye Harbe Girmeyebilir miydi? 138
"Bizi İstemeyen Devletlerle Nasıl İttifak Edebiliriz?" 143
Karadeniz Vak'ası 145

VI
Kafkas Cephesi

Kafkas Cephesi 155
Hudud, Yollar ve Harekât Sahası 156
Rus Ordusunun Vaziyeti 159
Osmanlı Ordusunun Vaziyeti 160
Köprüköp Muharebesi 166
Azab Muharebesi 172
Miralay Hafız Hakkı'nın Cepheye Gönderilmesi 176
Sarıkamış İhata (Kuşatma) Muhârebesi 177
Enver Paşa'nın Cepheye Hareketi 177
Sarıkamış Kuşatma Harekâtı 183
İki Türk Birliğinin Yanlışlıkla Çatışması 185
Ordunun Başarısı ve Yanlışları 186
Düşman Kuvvetleri 187
Sarıkamış Önünde 189
Son Durum ve Mağlûbiyet 196
Kayıplar 200
Şark Muhârebeleri ve Sarıkamış Harekâtı Hakkında Bâzı Mütâlaalar 201

Dördüncü Basım İçin

Önsöz

Bu kitabın, ilk iki basımı kısa sürede bittikten sonra, daha fazla miktarda yapılan üçüncü basımı da emsallerine göre hızla tükendi. Yazarı, üstadımız Ziya Nur Aksun'un kitaba gösterilen ilgiden mutlu olduğu, onu ziyarette kusursuz vefalılık gösteren dost ve yakınları tarafından coşkuyla duyurulmaktadır.

Fakat asıl önemli olan, bu küçük çaplı eserin, Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı hakkındaki 90 yıllık karanlık perdeyi aydınlığa açmasındadır. Türk okuyucusu, Kafkas cephesinde ve özellikle Allahuekber Dağları ile Sarıkamış civarında, coğrafya ve iklim şartlarıyla da boğuşarak, yurdumuzun mahremiyetini ve milletimizin istikbalini, yani Türk'ün kaderini belirleyen destanî mücadelenin maksat ve safahatını değişik bir açıdan, gerçek bir tarihçi ve donanımlı bir mütefekkirin uslûbundan okuma şansı buldu... Tarihî gerçeklerle 90 yıl sonra bir kere daha yüzyüze geldi. Kamu oyunda eserin etkisi o kadar âni ve yaygın oldu ki, bu küçük kitabın yayınlanmasından sonra, Enver Paşa ve Sarıkamış harekâtı ile ilgili birçok eser piyasaya çıktı ve bunların pek büyük bir ekseriyeti, Ziya Nur Aksun Bey'in sorguladığı noktalardan tarihî hadiseleri, dönemle ilgili yayınları, beyanları, hatıratları sorgulayarak destanî hareketin gerçek veçhesinin, doğru olarak kavranmasına yol açtı.

Yani, *'"Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı"*, bu konudaki çarpıklığın üzerine iptal çizgisini çekip, meseleye "doğru açıdan bakılmasını" sağlamıştır. Bunun şerefi, yazarına hem bu dünyada hem de âlem-i bekada yetecektir kanaatındayız.

Dördüncü basımında kitabı yeniden elden geçirdik. Dilinin ağırlığından serzenişte bulunan gençlerimiz için daha anlaşılır kılmak maksadıyla metni bir kere daha taradık. Yer yer parantez içlerinde verdiğimiz açıklamalarla anlaşılmayı kolaylaştırdık. Dönemle ilgili bir miktar resim koyarak, kitabı fotoğraflarla da takviye ettik.

Bu kitabın başka bir işlevi de şu oldu: Teklifimiz üzerine kaleme aldığı Enver Paşa ile ilgili bir yazısını kitaba eklemiş bulunduğumuz sayın Nevzat Kösoğlu, o hızla *"Şehit Enver Paşa"* adında, büyük ebatta 640 sayfayı bulan muazzam bir çalışma yaptı, Ötüken Neşriyat olarak Mart, 2008'de onu da yayınladık ki, onu "tetikleyenin" de Üstad Ziya Nur Bey'in bu eseri olduğunu zannediyoruz!..

Hayırlara vesile olması dileğiyle...

Erol Kılınç

Önsöz

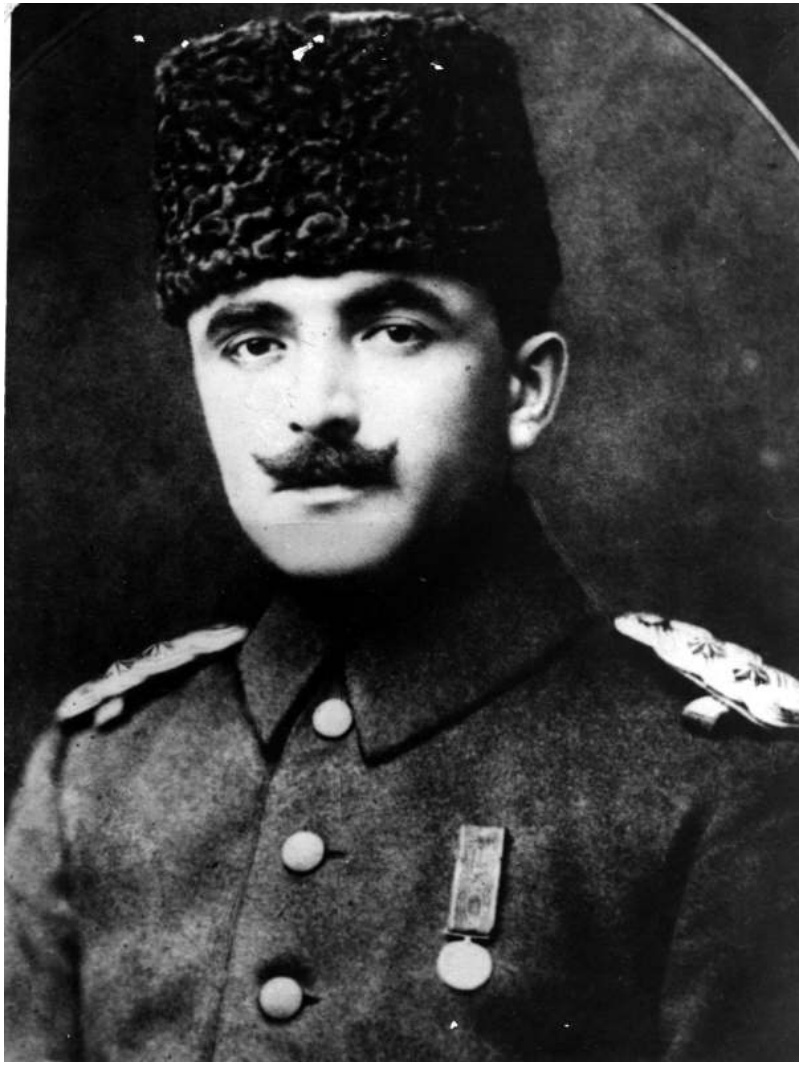
Bu kitap, Sarıkamış harekâtının
90'ıncı yılı münâsebetiyle yapılan yayınlara katkı için hazırlanmıştır.

Esas itibariyle Ziya Nur Aksun üstadımızın 6 ciltlik "*Osmanlı Tarihi*"nden
Enver Paşa ile ilgili olan, özellikle onun itham edildiği konuları;
yani onun Harbiye Nâzırı oluşunu, I. Cihan Harbi'ne girişimizdeki rolünü,
devrindeki Alman etkisini, Kafkas Cephesi'nin açılışını ve Sarıkamış
harekâtının sebep ve neticelerini izah eden kısımları bir araya getirdik.

Enver Paşa hakkında kısa bir değerlendirme de
Sayın Nevzat Kösoğlu'ndan alıp ekledik.

Sonuçta böyle bir kitap ortaya çıktı.

Cihan Harbi'nde, İmparatorluğumuzun dört bir cephesinde
şehid düşen kahraman ecdâdımızın ruhlarına
Fâtiha gönderilmesine vesile olması dileğiyle...
Erol Kılınç

I
Enver Paşa

Enver Paşa, Osmanlı neslinin son büyük temsilcilerindendir. Bu neslin özelliği gerilimlerinin yüksek ve bağlanışlarının derin olmasıdır; bütün varlıklarıyla sever, bütün varlıklarıyla bağlanırlar. Vatan-millet gibi kavramlar bu neslin kendini veriş güzelliği ile cumhuriyet nesillerine intikal etmiştir. Ama, ne yazık ki, cumhuriyet nesilleri bu derin bağlanışlardaki güzelliği kavrayamamış, politik, günlük çıkar çatışmalarını aşamayan değerlendirmeler içinde bu değerleri yok saymış yahut küçültmeye uğraşmıştır.

Affedilemez bir gafletle, yedi yüz yıllık Devlet-i Aliyye'nin [Yüce Devlet] göçüşü, devlete delicesine bağlı olan bu insanlara yüklenmeye çalışılmış ve bundan siyâsî medet umulmuştur. Olaylar ve kişiler üzerinde, tarihî-millî sonuçlar çıkarmak üzere yeterince düşünülmemiştir. Oysa Osmanlının bu son nesli, ellerinden gelenin en iyisini yapabilmek için, hayatlarını vermekten hiçbir zaman çekinmemişlerdi. Ama, mukadder olan gerçekleşti. Çünkü, bir imparatorluğu kurmak gibi, yıkmak da bir veya birkaç kişinin işi değildir. Bir medeniyetin yükselişinin yahut çöküşünün sorumluluğu, o medeniyeti taşıyan toplumundur; o toplumun bütün fertlerinindir. Ve sadece belirli, görünen olaylarda değil, topluma açık yahut kapalı, ferdin bütün hayat faaliyetlerini kapsayan bir sorumluluktur. Her fert, mensup olduğu kültürün değer ve ilkelerine uygun olarak geçekleştirdiği her hareketiyle, medeniyetinin inşasına bir taş koymuş olur; bu değer ve ilkelere aykırı her hareketiyle de medeniyet yapısından bir taş sökmüş olur. Tekrar edelim ki, bu sorumluluk bütün toplum için ve tek tek bütün fertler açısındandır.

Osmalının bu son nesli, üzerine düşeni yapmıştı; her şeyi unutsanız bile, bu nesil yüz binlerce şehit vermişti... Tarihte bu kadar yücelen bir nesil çok az bulunur. Ya sağ kalanları?.. Onlar İmparatorluğumuzun parçalanan toprakları üzerinde ve çoğu Anadolu'da olmak üzere, emperyalist güçlerle sonuna kadar dövüşmeye devam ettiler. İslâm dünyasının en onurlu toprakları onların diktiği bayrağın gölgesinde olanlardır.

İşte Enver Paşa bu emsalsiz neslin simgesi idi; ülkücülüğün yani kendisini, inandığı mukaddesler uğruna feda edişin en parlak örnekleriyle yaşamış, öncü ve örnek bir insandı. Yedinci dedesi Abdullah Ağa Gagavuz Türklerinden Hrıstiyan bir gezgin satıcı iken, Kırım Sarayı'ndan bir kıza tutulmuş, Müslüman olmuş, sevdiği kızla evlenmiş ve Tuna ağzındaki Kili'ye yerleşmiştir. Aile daha sonra Kastamonu'ya gelmiştir.

23 Kasım 1882 tarihinde İstanbul Divanyolu'nda, bayındırlık fen memuru Ahmet beyin oğlu olarak dünyaya gelen Enver, İstanbul'da başladığı eğitimine Manastır askerî rüşdiye ve idâdîsinde devam etti. Harb Okulu ve Kurmay Okulunu da bitiren Enver 1902 yılında sınıf birincisi ve okul ikincisi olarak mezun oldu ve Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle orduya katıldı. Büroda çalışmaktan hoşlanmayan Enver, kendi isteği ile Makedonya'da çete takibine görevlendirildi. Yüksek askerî kabiliyetleri sayesinde başarılı oldu ve hızla yükselerek bir buçuk yıl sonra binbaşılığa terfi etti.

Batılı devletlerin desteğinde ve ıslahat hareketleri adı altında gelişen olaylar, Balkanları barut fıçısına çevirmiş ve Rum, Bulgar, Makedon çeteleri dağlara çıkmıştı. Yetişen yeni nesiller, özellikle Namık Kemal'in etkisinde, ateşli vatanperverler idi. Batılı devletlerin üslûpsuz müdahalelerini hazmedemiyor, Osmanlı hükûmetinin çaresizliğini Osmanlılığa yediremiyorlardı. Ancak, işin kolayını düşünüyor. Meşrutiyeti ilân edip, hükûmeti değiştirince işlerin düzeleceğini umuyorlardı. Balkanlardaki azınlıklar da Meşrutiyet istiyorlardı; ama, onlar için durum çok farklı idi; onlar yedi yüz yıldır dışında oldukları Osmanlı hâkimiyetine ortak olmak için, nihaî hedefleri olan bağımsızlıklarına kavuşabilmek yolunda bir adım olarak bunu

istiyorlardı. Bununla birlikte, o günün şartları içinde sapla samanı ayırt etmek kolay değildi. Sonuçta herkes Sultan Hamid'e karşı Meşrutiyeti istiyordu. Türk halkı yani Devlet-i Aliyye'nin sorumluluğunu asıl taşıyan kitle bu heyecan ve gayretlere yabancı idi ama, onun da sesi çıkamıyordu.

Enver bu döneminde, diğer birçok arkadaşları gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. 1908 Reval Mülâkatında Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda anlaşmaya varıldığı haberi dönemin okumuşları nezdinde büyük yankılar yaptı. Acele ve kolay çözüm arayışı içindekiler, Meşrutiyet isteklerini yoğunlaştırdılar. Bazı Osmanlı subayları Sultan II. Abdülhamid'i zorlamak için dağa çıkmıştı. Şemsi Paşa Selânik'in ortasında vurulmuştu. Enver de üniformalarını çıkartarak, dağa çıktı. En ünlülerinden Kolağası Resneli Niyazi de dağda idi. Osmanlı Hâkanı 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyeti ilân etti; Meclis-i Mebusan'ı toplantıya çağırdı. Bunun üzerine dağdan inen Enver bey Selânik'te *"Hürriyet kahramanı"* olarak karşılandı. Onun elini tutup, "Yaşasın hürriyet, yaşasın hürriyet kahramanı Enver" diye bağıran, geleceğin sadrâzamı posta memuru Talat beydi. Enver bey bundan sonra kendisinin de engelleyemediği bir şöhret içinde ve daima resmî görevlerinin ötesinde yetki ve sorumluluklarla yaşadı.

Meşrutiyet ilân edilmiş, Meclis açılmıştı; ama, değişen bir şey yoktu. Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, Bulgaristan krallık olmuş, *"Girit bizim canımız, feda olsun kanımız!"* diye nice mitingler yapılan Girit, Yunanistan'a katıldığını ilân etmişti. Osmanlı aydınlarının öfkesi kabarıyor, amma bir şey yapamıyorlardı. Yapılan milletvekili seçimlerini İttihat Terakki büyük ağırlıkla kazanmıştı. Ancak, İttihat Terakki Merkez-i Umûmîsi, Meclisin dışında ayrı bir güç ve organ gibi çalışıyordu.

O sıralarda *31 Mart hâdisesi* denilen olaylar başladı. Selânik'ten getirilen avcı taburları, alaylı subayların da katılmasıyla, politikacı ve gazetelerin de tahrikleriyle, ayaklandılar. Görünüşte Pâdişaha bağlı ve fakat Meşrutiyetçi bazılarına karşı idiler. Eski ayaklanma sloganları ile başlayan hareket İstanbul'u sarmaya başladı. Bazı insanlar

öldürüldü. Rumeli'deki ordu birlikleri kendilerini Meşrutiyet'in koruyucusu olarak görmekte idiler. Mahmut Şevket Paşa komutasında bir ordu düzenleyerek, Meşrutiyeti korumak üzere Selânik'ten yola çıktılar. O sırada Berlin'de askerî ataşe olan Enver bey süratle gelerek Hareket Ordusu'nun kurmay başkanlığını aldı.

Hareket Ordusu İstanbul'a gelerek duruma hâkim oldu. 27 Nisan 1908'de Sultan II. Abdülhamit Han tahttan indirildi ve Sultan Reşat cülûs etti. Bütün bu gelişmeler içinde ordu boğazına kadar siyâsete girmişti. Her gün ordu içinde yeni bir gizli cemiyet yahut parti kuruluyordu. Orduyu siyâsetin dışına çekme istekleri temenniden öteye gidemedi; ordu tamimlerinde kaldı.

Enver bey yeniden Berlin'deki askerî ataşelik görevine döndü. Bu arada Saray'dan Nâciye Sultan'la nişanlandı.

Arnavutluk'ta *Malisör ayaklanmasında* görevlendirildi ve İşkodra'ya geldi. İstanbul'da kabineler kurulup, yıkılmaktaydı. İtalyanlar 1911 Mayıs ayında uzun süredir hesaplarını yaptıkları Trablusgarp'a saldırdılar. Mustafa Kemal, Fethi Okyar, Ali Çetinkaya, Fuat Bulca gibi Osmanlı subaylarıyla birlikte Enver bey de Berlin'den gelerek, gizlice Libya'ya geçti. Derne'de İtalyanlara karşı Arap gönüllülerinden kurdukları birliklerle büyük bir direnme hareketini teşkilâtlandırdılar. Enver Paşa'nın hayatını yazan Şevket Süreyya Aydemir, Enver bey ve arkadaşlarının burada gerçekleştirdikleri direnişin, başarı değil, tam bir mucize sayılması gerektiğini yazar. Enver bey Trablus'a giderken, bir mektubunda şunları söyler:

> "Trablus artık kaybolmuş sayılır. Buna rağmen neden gidiyorum? Bütün Müslüman dünyasının bizden beklediği bir vazifeyi yerine getirmek için gidiyorum..."

İşte aynı insan, Osmanlı Ordularının sâbık başkomutanı ve *dâmâd-ı Halîfe-i İslâm* olarak hiçbir başarı umudu olmayan Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesine atılırken de, böyle, insanı ürperten bir gerekçe söyleyecektir. İşte son nesil, Osmanlı kucaklarında can verirken de, yeni bir cumhuriyet doğarken de, bu mayanın adamı idiler.

İstanbul'dan, Trablus'un İtalyanlara bırakıldığı yolundaki emir geldiğinde, Trablus kahramanları hayatlarının en zor ve acılı günlerini yaşadılar. Gözyaşları ve târifsiz acılar içinde bir vatan toprağını terk ettiler. Ancak Enver Paşa da diğerleri gibi Trablus'u hiç unutmadı ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, en zor durumlarda bile Trablus mücâhitlerine silah, mühimmat ve para yardımını eksik etmedi. Şehzâde Osman Fuat Efendi'nin, direnişin başına geçmek üzere bir denizaltı ile Trablus'a gitmesini sağladı.

Balkan Savaşı başlayınca İstanbul'a döndü. Siyâset orduyu alt üst etmiş, emir komuta zincirini parçalamıştı. Komutanların savaş alanında yaka paça particilik kavgaları yaptığı görüldü. İşkodra, Yanya ve Edirne savunmaları dışında hiçbir varlık gösteremeyen ordu, Balkanlılar karşısında dağıldı; Çatalca hattına çekildi. İstanbul'da hükûmet değiştirme kavgaları devam ediyordu. 30 Mayıs 1913'te imzalanan barış anlaşması ile yüz elli üç ilçeyi içeren otuz üç sancak düşmanlara terk edilmiştir.

Enver bey yarbay rütbesi ile X. Kolordu kurmay başkanlığına getirildi. İttihatçılar da Edirne'nin kaybı dolayısıyla dehşetli propaganda yapmakta ve hükûmeti doğrudan ele almak istemekteydiler. Ordu içinde Enver beyin ihtilâl yapacağı yolunda söylentiler dolaşmaya başladı.

23 Ocak 1913 günü yarbay Enver bey kır atına binmiş olarak Bâbıâlî yokuşundan aşağı inmeye başladı, yanında İttihat Terakki'nin ünlü silahşörleri vardı. Halktan da katılanlar oldu ve Bâbıâlî'ye önemli bir direniş olmadan girdiler. Kabine toplantı halindeyken dışarı fırlayan Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa orada vuruldu. Sadrazam'dan istifası alınarak Saray'a götürüldü.

Yeni kabine Mahmut Şevket Paşa'nın başkanlığında kuruldu. Talat bey Dâhiliye Nâzırı oldu. Balkan dağlarında çete kovalamaktan gelen askerlerin doğal olarak demokratik tecrübe ve anlayışları yoktu. Karşı particiler Mahmut Şevket Paşa'yı Beyazıt'ta vurdular. Yerine Sait Halîm Paşa Sadrazam oldu.

21 Temmuz'da, paylarını paylaşamayan Balkanlı devletlerin birbirine girmesi üzerine, Osmanlı ordusunun bir hamlesi ile Edirne

kurtarıldı. Batı Trakya kasabaları ele geçirilerek *Batı Trakya Türk Cumhuriyeti* kuruldu; ama, batılı devletler bastırarak buraları yeniden elimizden aldılar.

18 Aralık'ta yarbaylıktan albaylığa terfi eden Enver bey, on beş yirmi gün sonra tuğgeneralliğe yükseltilerek Harbiye Nezâretine getirildi. İnönü'nün değerlendirmedi ile, Ordu, "Ahlâk, cesâret ve kahramanlık misali olarak tanınan, en çetin kıta hizmetleri tam ve itibarla teslim edilmiş" Enver'i, başında görmek istemekteydi. Talat Paşa da Enver beyi sevmekte ve tutmaktaydı.

Bu arada Enver Paşa'nın Nâciye Sultan'la olan evliliği gerçekleşti.

Enver Paşa ilk iş olarak orduyu tamamen gençleştirdi. Tümenlere yarbaylar komuta eder oldu. Ayrıca orduyu siyâsetten mümkün olduğu kadar arındırdı. Israr edenleri ordudan ayırdı. Almanya'dan gelen subaylarla birlikte ordunun eğitimini yoğunlaştırdı. İşte Balkan Savaşı'nda, neredeyse silah atmadan teslim olan bu ordu, I. Dünya Savaşı'nda on cephede savaşacak ve üstüne düşeni fazlasıyla yerine getirecektir.

* * *

İtalyanlar Trablus'u almış, Ege Adalarına girmişti. Balkan Savaşı'ndan çıkan Osmanlı öfkeli ve yorgundu. Toprak bütünlüğünü koruyabilmek için kendisine müttefik aramaya başlamıştı. Çünkü olaylar hızlı gelişmekteydi ve her hâlükârda bir umûmî savaşın ardından paylaşılacağı korkusu Osmanlı'da yaygındı. İngilizler, Fransızlar hatta Yunan ve Bulgar hükûmetleri bile Osmanlı'ya müsait davranmıyorlardı. Rusya açıktan açığa Boğazlar ve Doğu Anadolu üzerinde hak istemekteydi. Buna rağmen Talat ve İzzet Paşa'lar, Kırım'da yazlık sarayında olan Çar'a gönderildiler; Çar yüz vermedi. Geriye sadece Almanya kalmıştı; esasen askerin eğitimi için de sadece onun desteği alınabilmişti. Ancak Alman hükûmeti de, girişilecek bir savaşta Osmanlı askerinin yük olacağı kanaatinde olduğu için ittifak yapmak istemiyordu. İmparator Wilhelm'in müdahalesi üzerine ve ancak 2 Ağustos'ta Alman-Türk ittifakı imzalandı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı orduları Çanakkale'den Filistin'e, Galiçya'dan Kafkasya'ya kadar tam on cephede ve dört yıl kahramanca dövüştüler; ilk silah bırakan da onlar olmadı. Osmanlı ordusunu bir yük olarak görenler için şaşırtıcı gelişmeler yaşandı. Bu arada Rusya'daki 1917 Bolşevik ihtilâli beklenmedik bir gelişme oldu ve özellikle Rusya içindeki Türk okumuşlarını etkiledi. Bir çoğu, Lenin ve arkadaşlarının halklara özgürlük sloganlarının câzibesine kapıldı ve kendi milletlerinin kurtuluşunu bu sloganlarda gördü. Emperyalizme karşı mazlum milletlerin teşkilâtlandırılarak mücadeleye sokulması heyecan verici bir yoldu. Ne var ki böyle olmadı; durumu biraz daha erken kavrayanlar Bolşeviklere karşı mücadeleye girerken, bir kısmı bu yeni yapılanma içinde yer aldı ve hemen hepsi, 1938'e gelindiğinde ya yurdu terk etmek zorunda kaldılar, ya öldürüldüler. Komünist Rus emperyalizmi daha sinsi ve acımasız çıkmıştı.

Talat Paşa kabinesinin istifası üzerine kurulan İzzet Paşa kabinesi 30 Ekim 1918'de Mondros silah bırakışmasını imzaladı. İttihat ve Terakki Partisi son kongresini toplayarak kendisini fesh etti. Prens Sait Halîm Paşa, Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa gibi Parti ileri gelenleri ülkeyi terk etme kararı aldılar.

Bir Alman denizaltısı ile Kırım'a doğru yola çıkan liderler uzun uzun tartıştılar. Talat Paşa'nın, artık siyâsî hayatımız bitmiştir; bir kenara çekilelim ve gelişmeleri izleyelim fikrini herkes kabullendi; Enver Paşa hariç. Kırım Gözleve'den trenle Berlin'e hareket ettiklerinde Enver Paşa'nın orada olmadığını gördüler. Paşa, o gece bavulunu alarak treni terk etmişti. Kafkasya'ya geçip, oradakileri teşkilâtlandırmak niyetindeydi.

Paşa, Kafkasya'ya gitmek üzere yelkenli bir motor sahibi ile anlaştı ve Karadeniz'e açıldılar. Ancak hava rüzgârlı ve deniz dalgalı idi; motor bozuldu, yelkenler parçalandı, yelken direkleri kırıldı ve dalgalar içinde sürüklenmeye başladılar. Bir süre sonra bir Kırım köyünün Tatar kadınları Paşa'yı sâhilde baygın bir halde buldular. Paşa ayrıca zâtürre olmuştu. Ancak yıpranmamış bedeni ve Tatar kadınlarının bakımı ile kısa zamanda iyileşerek Berlin'e gitti.

Burada Talat Paşa ve diğer arkadaşlarıyla buluştu. Rus sosyalistleriyle irtibat kurdular. Enver Paşa'nın niyeti Moskova'nın desteğini alarak mazlum İslâm milletlerini teşkilâtlandırmak ve Avrupa emperyalizmine karşı mücadele etmekti. Tren yolu o zamanlar kapalı olduğu için, uçakla gitmeye karar verdiler. Dr. Bahaddin Şakir'le birlikte, anlaştıkları pilotun uçağına bindiler. Ancak pilot şaşırarak Letonya topraklarına indi. Yurt dışında *"Ali bey"* adını kullanan paşayı ve doktoru yakalayarak hapse attılar. Durumdan haberdar olan Enver Paşa'nın Alman istihbaratındaki arkadaşları, bir uçağa güya mecburî iniş yaptırarak Kovno hapishanesi civarındaki bir alana indiler ve hapishaneyi basarak Paşa ve doktoru kurtardılar.

Ancak *"Ali bey"* durucu değildi. Yeni bir pilotla anlaşarak, tekrar uçtu. Bu sefer uçak Estonya toprakları üzerinde düştü; sağ kalan Enver Paşa'yı -tabiî hüviyeti farklı idi- yakalayıp Riga hapishanesine attılar. Paşa burada resim yaparak geçimini sürdürdü ve biriktirdiği paralardan bir kısmını da ailesine gönderdi.

Sonunda bir yolunu bulup kaçan Paşa, bu sefer, açılan tren yolundan Moskova'ya gitti. Sosyalist liderler onu ilgiyle dinledi ve yakınlık gösterdi, vaatlerde bulundular. Anadolu'daki mücadele için yardım sağladılar.

Enver Paşa Rusya'da iken oğlu Ali Berlin'de doğdu; Paşa oğlunu hiç göremeyecektir.

Enver Paşa, Bolşeviklerin iki yüzlü siyâsetlerini erken anlamıştır. Paşa bir yandan amcası Halil Paşa vasıtasıyla Kafkasları yoklarken, bir yandan da Hacı Sami'yi Türkistan'a göndererek, neler yapılabileceğinin araştırılmasını istedi.

1920'de Bakü'de toplanan Şark Milletleri Kurultayı'na katılan Paşa, Sakarya Savaşı öncesinde Batum'a geldi. Niyeti, Millî Mücadele birlikleri bu savaşı kaybederlerse Anadolu'ya girerek ordunun başına geçmek ve Millî Mücadele'yi yürütmekti. Hakkında yazanlar, savaşın kaybedilmesine rağmen Enver Paşa'nın ordu üzerindeki nüfuzunu kaybetmediğini belirtirler. Ancak, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Paşa'ya şifreli bir telgraf çekerek, gelmesi halinde Paşa'nın tutuklanmasını emretti.

Sakarya Savaşı'nın zaferle sonuçlanması üzerine Enver Paşa yönünü kesin olarak Türkistan'a çevirdi.

* * *

Türkistan on altıncı yüzyıl Timur rönesansından beri kültürel bir durgunluk hatta çöküş halindeydi; siyâsî birliğine kavuşamamış, sürekli bir parçalanma yaşamıştı. Bu yüzden Rusların Türkistan'ı parça parça işgal etmeleri fazla zor olmamış, on dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru bu işgal tamamlanmıştı. Buhara Hanlığı da, güya iç işlerinde muhtar, esasında Rusların denetiminde ve Emîr Âlim Han'ın yönetimindeydi.

Rus işgal ve yönetimlerine karşı Türkistan'ın çeşitli yörelerinde sayısız direniş ve ayaklanmalar olmuştu. Ancak bunların hepsi birlik yapılamadan girişilmiş ve münferit kahramanlıkların yaşandığı hareketler olmaktan öteye geçememişti. Bu direnişleri yönetenler de genellikle Nakşî şeyhleri ve medreseliler olmuştu.

On dokuzuncu yüzyıl içinde İdil-Ural çevresinde başlayan *Ceditçilik* hareketi, özellikle Kırımlı Gaspıralı İsmail beyle birlikte bütün Türkistan'a yayılmaya başladı. Ceditçilik, esasında duraklamış, donmuş olan Türkistan kültürünün kalıplarını kırarak, onu yeni açılımlara hazırlamak amacını güden bir kültür hareketi idi. Bu hareketin mensupları, millî duyarlıklarını devam ettirmekte uyanık olmakla birlikte, Avrupa tesiri alan, Rusya'yı daha yakından tanıyan ve bu mukayeselerle kendi toplumlarma bakabilen insanlardı. Yenileşmek istiyorlardı ve bunun aracı olarak da eğitimi görüyorlardı. Ceditçilerin açtığı yeni okullara *Usûl-i Cedit Mektepleri* deniliyordu ve Türkistan'ın her yanında yüzlerce cedit okulu açılmıştı. Ceditçiler bir yandan da gazete ve dergi çalışmaları ile etkili olmaya çalışıyorlardı. Bu eğitim ve yayın çalışmalarında bir yandan Rus hükûmetleriyle mücadele etmek, en azından onların baskı ve tehditlerinden kurtulmak için çabalamak zorunda idiler, bir yandan da *Kadimci* olarak anılan gelenekçilerle çatışıyorlardı.

Ceditçilerle Kadimciler arasındaki çatışma siyâsî çalışmalar başta olmak üzere kültürün hemen her alanında fevkalade sert bir mecraya

dökülmüştü. Ceditçiler Rusya ve Osmanlı'daki gelişmelerden de etkilenerek meşrutiyet taraftarlığı yapıyorlardı. Kadimciler ise mahallî hanlara bağlı idiler. Yine aynı tesirlerle ceditçiler arasında sosyalizm cereyanı rahatça yayılırken, kadimciler muhafazakâr idiler.

Enver Paşa Türkistan'a yöneldiğinde bu iki kesim arasındaki çekişme ileri noktalara varmıştı. Aslında Enver Paşa'ya çok daha yatkın olanlar Ceditçiler idi; ama, Ruslara karşı dinmeyen Basmacılık hareketlerini yürüten mücahitler de Kadimcilerdendi. *Basmacı* olarak isimlendirilen savaşçılar Rus işgalini ve yönetimini tanımayan ve onları kovmak için yıllardır devam eden direniş ve ayaklanma hareketlerinin devamı idiler. Enver Paşa, kavga halindeki bu iki kesimi birleştirerek Türkistan millî mücadelesini yürütecekti.

1916'da Rusya'nın asker istemesi üzerine özellikle Yedisu, Cizak ve Dörtgöl bölgelerinde büyük ayaklanmalar olmuş, Çar'a asker verilmemişti. 1917 İhtilâli ile, Bolşevikler, her halkın kendi kaderini tayin edeceği sloganları ile Ceditçilerin bir çoğunu mücadelesine çekmiş ve Türk toplulukları bu yoldan muhtariyetlerini kazanma ümidine kapılmıştı. 10 Arahk 1917'de Hokand'da toplanan 4. Büyük Kurultay'da Türkistan'ın muhtariyeti ilan edildi. Ancak, Kızıllar için verilen sözlerin değeri olmadığından Hokand'ı toplarla döverek yıktılar ve hükûmeti dağıttılar. Ancak, özellikle Fergana bölgesinde yoğunlaşan Basmacı korbaşıları da direnişlerine başladılar. Hive'de Ceditçiler, Rus himâyesindeki hanı devirerek *Harzem Halk Şûraları Cumhuriyeti'ni* kurdular. Buhara'da da Ceditçiler Emîr Âlim Hanı devirerek Osman Hoca öncülüğünde bir hükûmet kurdular. Emîr Âlim Han Afganistan'a sığındı. Emîr taraftarları basmacılığa devam ettiler, ancak Ruslar kadar Ceditçilerle de kavgalıydılar. Enver Paşa Türkistan'a geçtiğinde Buhara'da bağımsızlık yanlısı Osman Hoca hükûmeti vardı.

Daha önce, Türkistan'daki durumu incelemek üzere gönderdiği Hacı Sami Kuşçubaşı'ndan gelen mektupta, buralardaki dağınıklık ve iç düşmanlıklara da işaret edilerek bir şey yapabilmenin yani, buraları toparlayıp bir millî mücadele yürütmenin imkânsız olduğu anlatılıyordu. Bu durum Enver Paşa'nın kararını değiştirmedi ve Hacı

Sami'ye, ebediyen her Türk çocuğunun hâfızasmda taşıması gereken şu müthiş cevabı verdi:

> "Yazdıklarınız doğrudur. Ancak, Türkistan ile Osmanlı Türklüğü arasındaki bağ uzun yıllardır kopmuştur. Eğer ben, Osmanlı ordularının baş komutanı ve Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyarî olarak gelir ve Türkistan'ın istiklâli dâvası uğruna orada ölürsem, bu köprüyü kurmuş oluruz."

Bu cevap tam Enver'liktir ve tarihte ondan başkasına da hem söyleyip, hem gerçekleştirmek nasip olmamıştır...

* * *

1921 yılının Ekim ayında Enver Paşa, Hacı Sami ve Bartınlı yedek subay Muhiddin beyle birlikte Tiflis üzerinden Bakü'ye geldi ve buradan gemi ile Türkmenbaşı'na geçti. Oradan Buhara'ya geçen Paşa heyecanla karşılandı. Gençler hemen mücadeleye başlanmasını, bir kesim ise Afganistan'a geçilerek buranın kesin desteğinin alınmasını istiyordu. Osman Hoca da Baysun'da idi.

Buhara Rusların yakın denetimindeydi; burada bir şey yapılamayacağına karar veren Enver Paşa, Basmacılara katılmak üzere 8 Kasım 1921'de Buhara'yı otuz kadar arkadaşı ile terk etti. Osman Hoca ve Savaş Bakanı Ali Rıza bey'e birer mektup yolladı. Çevredeki Basmacı korbaşılarına, kendisine katılmaları için haberler gönderdi.

Kendisine katılanlarla birlikte dağ yollarından ilerleyen Paşa Korgantepe'ye geldi. Burada, Basmacılardan hangisinin yanına gidecekleri konusunda bir müzakere yapıldı. Paşa, büyük bir aşiretin başında olan Lakay İbrahim'e katılmak niyetindeydi; bazıları ona güvenilemeyeceği ikazında bulundularsa da, sonuçta Lakay aşiretine katılmaya karar verdi.

Lakaylar Emîr taraftarıdır. Enver Paşa'nın, Ceditçilerle birlik olarak Ruslara karşı dövüşmek telkinleri onları rahatsız etti. Ayrıca Enver Paşa'nın gerçekten Enver Paşa olup olmadığında şüpheye düştüler. Bu şüphenin ne ölçüde samimi olduğu biraz tartışma götürür; çünkü uzun sürmüştür. Paşa ve arkadaşları gittikleri Lakay İb-

rahim'in Karamendi köyündeki karargâhında üç ay kadar, görünüşteki saygıya rağmen esâret şartlarında kaldılar. Osman Hoca, Enver Paşa'nın telkiniyle Rusları Buhara'yı terketmeye davet etti. Bunun üzerine başlayan çatışmalarda, taleplere rağmen Lakay İbrahim yine Enver Paşa'yı Buhara'ya göndermedi.

Enver Paşa, Afgan Kralı Emanullah Han'ın da müdahalesi ile serbest kaldıktan sonra birçok basmacı-mücahit komutanı ile görüştü ve kendisine Devletmend bey, Danyal bey, Cabbar bey, İşan Sultan ve Füzeyi bey gibi tanınmış mücahit komutanları katıldı. Bir yandan da, Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşüp Rusya içlerinde bulunan veya başka sebeplerle gelmiş olan, İsmail Hakkı bey, Ali Rıza bey, Nafı bey, Abdülhamit Ârif bey, Hasan bey ve İspirli Osman Çavuş gibi Osmanlılar etrafında toplandılar. 28 Şubat 1922'de Düşenbe üzerine yürüyen Enver Paşa buradan Rusları söktü ve onları Baysun'a kadar sürdü.

Kâfirun'da büyük bir karargâh kuruldu. Enver Paşa'nın çevresindeki mücahit kuvvetler gittikçe büyümekteydi ve hepsi de Paşa'ya son derece bağlanmış, onun sade, alçak gönüllü tavırları içindeki kahramanlığına tutulmuşlardı; her vuruşmada en önde o vardı.

> "Atlarının yularları ellerinde yatan mücahitler arasında Paşa da bir taşı kendine yastık yaparak yatıyordu."

Mücahitler büyük bir şevkle ve inanarak dövüşüyorlardı. Esasen Enver Paşa'nın komutayı ele aldığı haberi çevredeki Rus kuvvetlerinin moralini bozmuş, sürekli ilâve kuvvet istiyorlardı. Paşa, her şeye rağmen Lakay İbrahim'e de yumuşak davrandı ve onun da mücadeleye katılmasını sağladı.

Düşenbe, Hisar, Belcivan, Külab, Darvaz, Korgantepe ve Kabadiyan gibi Rusların elinden kurtarılan yerlerde yeni idareler kuruldu. Ancak Enver Paşa'ya katılan kuvvetler içinde de Emirci ve Ceditçi çekişmesi tam olarak bitirilememişti.

Rusların yığdığı takviye kuvvetlerle başlayan çatışmalarda Paşa çekilmeye başladı; Rusların düzenli orduları karşısında, topsuz, makineli tüfeksiz savaş vermek zordu.

Vuruşa vuruşa yapılan uzun ve zorlu bir çekilişten sonra Paşa karargâhını Abıdere köyünün bağları arasına kurdu. 5 Ağustos 1922 Cuma sabahı, Kurban Bayramının ikinci günüydü. Paşa her zamanki gibi erkenden kalkmıştı. Askeri topladı; bayramlarını kutlayacak ve harçlık dağıtacaktı. İleri karakoldan tek bir silah sesi duyuldu. Bu, baskın var demekti.

Paşa gerekli emirleri vererek bir birliğin başında sesin geldiği tepeye yöneldi. Danyal bey, Faruk bey ve Böritaş da birliklerinin başında olarak üç koldan, makineli tüfek atışının geldiği tepeye at sürdüler. Ruslar bir baskınla Paşa'yı esir almak istemekteydiler. Enver Paşa büyük bir hızla Rusların birinci mevzilerine girdi; öbür komutanlar da yetiştiler. Makineli tüfeklerin biri susturuldu. Paşa kılıç çekip "Hücum!" emrini verdiğinde, şaşkına dönen Rus siperlerinden beyaz bayraklar yükselmeye başladı; teslim oluyorlardı. O sırada, henüz susturulamamış olan ikinci mitralyözden gelen bir kurşunla, Enver Paşa alnından vuruldu ve Türkiye-Türkistan köprüsünün son taşı olmak üzere vücudu toprağa düştü.

Şehâdet haberi süratle yayıldı. Paşa'nın vurulduğuna inanamayan Devletmend bey ve diğer komutanlar çılgına dönmüş bir halde saldırdılar; bir çoğu orada şehâdete erdi.

Enver Paşa'nın yakınındaki Türkistanlı mücahit şöyle yazıyor:

> "Ümit güneşimiz sönmüş, karanlıklar içinde kalmıştık. Yer gök ağlıyor... Kaybolan sade bir insan değil, milyonlarca Türkün ümidi, istikbali, zaferi, tarihi idi!"

Ruslar çekildiler. Ertesi sabah Enver Paşa'nın nâşını Dere-i payan'da gördüğünü söyleyen köylünün haberi müjde gibi oldu; çünkü onlar Rusların Paşa'nın vücudunu alıp gittiklerini zannetmekte idiler. Haberin duyulması üzerine çevre köyler, kasabalar, karargâha akın ettiler. "Onu göz yaşlarımızla yıkadık, üzerine bayrak örterek

çevresine nöbetçiler diktik." Otuz bine yakın insanın katılımıyla cenaze namazı kılındı; kalabalığın tekbir sesleri ve hâfızların mersiyeleriyle yer gök inledi. Tabutu omuzlarda taşınarak vurulduğu yerdeki pınarı gölgeleyen ceviz ağacının altına defnedildi.

Cumhurbaşkanı Osman Hoca'nın yazdığı mersiyede şu dörtlük vardır:

Türk balası Oruslardan köb sıkıldı
Er kırıldı, kız ezildi, yurt yıkıldı
Hamiyetlik Enver Paşa onu surab
Kelib azad etmek için şehit boldu.
İntikam.. al intikam!..

Nevzat Kösoğlu